

Савчук О. М.

НАСЛІДКИ ПОДРУЖНЬОГО НАСИЛЬСТВА: ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ПЕРСПЕКТИВА

Природа насильства - поведінки, яка спрямована на завдання шкоди іншій особі, є складною. З ряду причин найбільш травмуючими виступають акти насильства, що здійснюються серед близьких людей, подружжя. Це пояснюється наявністю тісного емоційного зв'язку та інших видів уза-лежнення (матеріального, житлового).

Високий рівень травматичності такого виду насильства відповідно передбачає цілий комплекс негативних наслідків, з яких частіше усвідомлюються лише видимі ознаки (травми, синці). Однак вплив подружнього насильства є набагато глибшим, прихованим.

Окреслюючи проблему насильства, дослідники звертають увагу на природу цього явища [1], його динамічні процеси [2] та форми [3]. У першу чергу важливо констатувати, що насильство - це явище, яке виникає з діяльності людини. При цьому деякі автори наголошують на тому, що насильство можна розглядати і як прояв бездіяльності [4]. Прикладом цього можуть слугувати випадки ненадання допомоги людині, яка її потребує. Така діяльність чи бездіяльність характеризується певними основними властивостями:

- 1) умисність - насильство завжди спрямоване на досягнення певної мети, воно є наслідком продуманої дії, тобто не є випадковим;
- 2) порушення прав та свобод іншої людини - насильство завжди пов'язане з порушенням якихось прав особистості або групи осіб;
- 3) низький рівень самозахисту - між учасниками насильницьких дій присутні різного роду переваги: фізична сила (чоловіка щодо дружини, дорослих щодо людей похилого віку), вікові переваги (батьків щодо дітей); при цьому жертва може сама створювати передумови для тих ушкоджень, які завдаються виконавцем насильства;
- 4) спричинення шкоди (фізичної, моральної) [5].

Концептуальне осмислення «насильства» демонструє наявність різних аспектів цього явища. Перш за все насильство є процесом, який розгортається за певних умов і характеризується етапністю, що має видимі чи невидимі ознаки. Етапність процесу насильства передбачає його так звану циклічність, здатність до повторення. Факти насильства частіше не є одноразовими епізодами, а проявляються з певною частотою за наявності окремих обставин чи внутрішніх причин.

Насильство як акт поведінки має тенденції до посилення, створюючи амплітуду насильницьких дій. Кожний наступний акт насильства

певною мірою є більш загрозливим для жертви, ніж попередній. З позиції досягнення результату насильство завжди є «ефективним, швидким та найменш витратним засобом». Відповідальність завжди на стороні кривдника, незалежно від того, які дії чинить той, хто зазнає кривдження (жертва).

Насильство проявляє себе в різних формах. Польський вчений лікар Єжи Меллібурди виділяє «гаряче і холодне насильство» [6]. Коли ми говоримо про факти насильства, частіш за все у свідомості постає образ якоїсь агресивної атаки, негативних емоційних та поведінкових проявів, спрямованих супроти іншої особистості. Але слід враховувати також і інші різновиди насильства (ізоляція, примус, контроль), які часто чиняться із зовнішнім дотриманням правил доброго тону, хорошого виховання, культури, певних норм моралі, притаманних якось середовищу. Тому доречним буде визначення насильства як примусового контролю, який одна людина практикує щодо іншої. Відповідно до цього випадки насильства можна спостерігати у різних сферах життєдіяльності людини. Одним з таких прикладів є насильство у сім'ї.

Хоча і в наші часи насильство в сім'ї не має статусу особливої соціальної проблеми, практика останніх років доводить концептуальне осмислення цього питання на державному рівні. Свідченнями цього є і прийняття нової законодавчої бази в Україні, і створення кризових центрів, і проведення досліджень, і організація науково-практичних семінарів та конференцій.

Так, згідно із Законом України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 р. №2789-ІІІ насильство в сім'ї розглядається як «будь-які умисні дії фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування одного члена сім'ї по відношенню до іншого

члена сім'ї, якщо ці дії порушують конституційні права і свободи члена сім'ї як людини та громадянина іносять йому моральну шкоду, шкоду його фізичному та психічному здоров'ю» [7].

При цьому тривалий час в Україні проблема насильства, зокрема стосовно жінок в сім'ї, вкрай рідко ставала предметом спеціального дослідження соціологів, психологів та соціальних працівників. Нею займалися в основному криміналісти при вивченні злочинів, скоєних у сімейно-побутовій сфері. У США та Європі домашнє насильство отримало статус соціальної проблеми ще в 70-ті роки [8; 9].

Однак проблема подружнього насильства (зокрема у відношенні до жінки) або, згідно з визначенням Центру контролю і профілактики захворювань США, «насильства над сексуальним партнером» заслуговує на увагу дослідників та практиків [10]. Так, 52 % опитаних жінок вважають, що проблема сімейного насильства над жінкою в сучасній Україні вимагає негайного вирішення [11].

З ряду причин важко достовірно визначити кількість актів подружнього насильства, які мають місце в українських родинах. Домашнє насильство підсилюється почуттям сорому, традиціями, які не дозволяють жінкам повідомляти про деякі насильницькі акти, яких вони зазнали. Все це значно ускладнює захист жінок від подібних проявів, суттєво зменшує кількість зареєстрованих фактів насильства стосовно жінок [12].

Сьогодні в Україні діє близько 20 організацій, які надають допомогу тим, хто постраждав від домашнього насильства. А таких випадків є чимало. Так, за даними Інституту соціологічних досліджень НАН України, 68 % жінок в Україні піддаються різним формам приниження і знущань у родині, при цьому 20 % жінок повідомляють про систематичність знущань [13]. До того ж у більшості випадків наявний не якийсь один вид насильства, а їх складне поєднання.

Як уже зазначалося, насильство над жінкою зазвичай асоціюється з проявами грубошів, агресивності і фізичного впливу на неї з боку чоловіка. Насправді природа насильства у відношенні до жінки значно ширша. Побиття - далеко не єдина форма насильства в сім'ї. За результатами соціологічного аналізу проблеми насильства над жінкою у сім'ї, проведеного аналітичною групою «Соціополіс», українські жінки відносять до насильства всі різновиди негативних явищ у сім'ї, що трактуються як прояви насильства на Заході [14; 15]. Можна стверджувати, що в українських сім'ях мають

місце такі види насильницької поведінки з боку чоловіка до дружини:

- *емоційне насильство* (образи, лайки, докори, зневажливе ставлення, яке веде до втрати самоповаги, невиправдані ревності, втручання в особисте життя дітей);
- *фізичне насильство* (нанесення тілесних ушкоджень, побиття, застосування фізичної сили, часто в стані алкогольного сп'яніння);
- *економічне насильство* (відмова в грошах, приховування доходів);
- *соціокультурне насильство* (ізоляція жінки в сім'ї, заборона працювати, проводити вільний час за власним бажанням);
- *сексуальне насильство* (примус до сексуальних стосунків проти бажання жінки, згвалтування, сексуальна наруга над дітьми);
- *погрози* (погрози залишити сім'ю, побити чи вбити дружину, дітей, підштовхування до самогубства, примушення до протизаконних дій);
- *використання дітей проти матері* (злякування жінки тим, що вона ніколи не побачить своїх дітей, використання дітей для передачі погрозливих послань);
- *ізоляція від оточуючих* (обмеження свободи поведінки, перешкоджання спілкуванню з родичами, друзями);
- *злякування* (побиття посуду, жорстоке ставлення до домашніх тварин, носіння зброї вдома).

Отже, про всі ці види насильства повідомляють від 58 до 79 % опитаних жінок [16].

Нині склалися три основні підходи до проблеми насильства над жінкою в сім'ї: соціально-історичний, системно-сімейний та індивідуально-психологічний. Перший розглядає насильство як соціальну проблему, що виникла через домінуючу позицію чоловіка у суспільних відносинах. Він сформувався та поділяється представниками феміністського руху. Другий підхід фокусується на походженні та формах конфлікту і вивчає особливості взаємодії, динаміки спілкування, процесу вирішення конфліктів у сім'ї як системі. Індивідуально-психологічна перспектива передбачає пошук специфічних рис кривдника та жертви, а також наслідків насильства на особистісному рівні [17].

Відповідно до соціально-історичного підходу насильство в сім'ї розглядається як соціальна проблема. Отже, можна стверджувати, що насильство в сім'ї є важливим фактором дискримінації одного з її членів. При цьому практично немає механізму для викорінення цієї дискримінації. Безкарність насильства в сім'ї стає моделлю тендерної поведінки, яка засвоюється дітьми як норма і відтворюється з покоління в покоління.

Витоки насильства в сім'ї закладені у звичаях суспільства, у системі норм і правил, які заповідають чоловікам і жінкам певну поведінку. Суспільство підтримує і винагороджує тих, хто дотримується цих правил, і карає за відступ від них. Значною мірою така поведінка є наслідком традиційного виховання, при якому агресивна поведінка чоловіків розглядається як єдиний спосіб вирішення існуючих проблем.

За системно-сімейним підходом, домашнє насильство чи подружнє насильство також можна розглядати як систему поведінки, метою якої є досягнення влади і контролю в сімейних стосунках [18].

При цьому будь-які члени родини можуть стати об'єктом-жертвою в такій системі поведінки. 70 % усіх жертв тяжких насильницьких актів у сім'ї становлять жінки і діти. Можна констатувати п'ять типів сімейної жорстокості:

- з боку батьків по відношенню до дітей;
- чоловіка по відношенню до дружини чи навпаки (так зване подружнє насильство);
- дітей і онуків по відношенню до престарілих родичів;
- старших дітей щодо молодших;
- одних членів сім'ї щодо інших.

Індивідуально-психологічна перспектива розгляду проблеми насильства в сім'ї передбачає акцентування уваги дослідників, зокрема, на визначенні наслідків перелічених вище видів насильницьких дій.

Так, у жінок, які потерпають від різних форм насильства у сім'ї, відбувається процес формування певних реакцій на травматичні ситуації, що слугують предикатами цілого комплексу хвороб та ускладнень. Серед них дослідники виділяють явище набутої безпорадності [19], віктимізації [20; 21; 22].

Явище набутої безпорадності як реакція на повторювані травматичні події характеризується формуванням певної стереотипної системи думок, почуттів, вірувань та моделей поведінки жінки. Визначене явище часто спостерігалось при дослідженні психології тварин (досліди з собаками, щурами).

Факівець у галузі експериментальної психології Мартін Селігман разом із своїми співробітниками проводив серію експериментів над собаками. Так, вони поміщали собак у клітку й уражали їх електрошоком через рівні проміжки часу з однаковою силою і тривалістю. Собаки швидко при звичаювались до того, що вони не можуть ані уникнути, ані контролювати ураження електричним струмом. Спершу собаки намагалися втікати. Коли ж вони впевнювались, що ніщо не може перервати електричних шоків, яких їм завдавали, собаки припиняли свою

рухову активність, ставали байдужими, пасивними. Коли дослідники змінювали умови експерименту, намагаючись привчити собак, що вони можуть утекти, перейшовши до іншого кутка клітки, собаки й надалі не робили необхідних дій. І, зрештою, коли вже й двері клітки залишалися відкритими, собаки й надалі не робили необхідних дій. Їх треба було витягати з клітки силоміць, щоб навчити зовано довільним реакціям, якими вони володіли перед тим [23].

У жінок - жертв насильства набута безпорадність проявляється формуванням певних висловлювань, які раціоналізують їх власну поведінку та поведінку тих, хто завдає шкоди. Часто жінки при одиничних епізодах насильства висловлюють протест проти дій насильника, звертаючи увагу на свої права: «Стоп! Зупинись! Ти не маєш права підіймати на мене руку!» Однак настає відповідна реакція з боку насильника - він не реагує на ці зауваження.

Поступово у жінки виникає відчуття безпорадності: «Я все одно нічого не зможу змінити», «Це мені не під силу, все, що я можу робити, - це просто терпіти і не провокувати». Жінка при звичаюється до патологічної ситуації, змінюється її ставлення до себе самої. Вона починає сприймати себе відповідно до ситуації, яка здається безвихідною, і відчуває, що нічого не може зробити. Жінка поступово обертає свій гнів, який мусила би скерувати проти чоловіка, супроти самої себе.

Когнітивні можливості жінки стосовно умов досягнення успіху та відповідних дій також змінюються. Жінки перестають розуміти, що можна змінити ситуацію шляхом власних активних дій, незалежно від того, чи можливо це насправді, чи ні. Потім поступово настає генералізація почуття безпорадності - жінки, котрі потерпають від насильства, взагалі перестають вірити у будь-яку можливість знайти правильну модель поведінки.

Почуття безпорадності має негативний і деструктивний вплив на здатність особистості до розв'язання проблем. Жінки переконані, що насильство, яке їх супроводжує, є їх життєвою дорогою і вони не можуть впливати на ситуацію.

Стан напруження та стресові події, які постійно повторюються, спричиняють прояви різних відхилень. Жертви насильства часто страждають психологічно, мають різного роду нічні кошмари, інші розлади та відхилення, котрі є похідними від пережитого. Тому можна визначити такі прояви так званої «набутої безпорадності» у жінок - жертв домашнього насильства, як втрата віри у зміни, власні сили, зменшення здатності до опору, порушення процесу

самоідентифікації (зміна ставлення до себе), психічні порушення (поганий сон, нічні жахи) [24; 25].

Інший важливий фактор - формування у жінки віктимної поведінки. Віктимізація - це процес перетворення людської індивідуальності на жертву.

За рубежом аналіз віктимної поведінки представлений у дослідженнях більшості наукових шкіл - від психоаналізу (З. Фрейд, Е. Фромм, А. Адлер, К. Хорні) до екзистенційно-гуманістичної психології (А. Маслоу, К. Роджерс, К. Ясперс) і психогенетики (Ч. Той) [26].

Процес віктимізації жінки, усвідомлення себе як жертви певного насильницького акту проходить певні етапи, визначаючи, таким чином, рівні віктимізації:

1-й рівень - спотворення усталених переконань щодо себе і свого життя:

- скорочення часової перспективи (забувається те, що було в минулому; зникає перспектива майбутнього, є лише травмуюча концентрація на «тут» і «тепер»);
- втрата почуття безпеки (раптові напади паніки, гніву, почуття самотності, безпорадності, ригідна поведінка);
- прагнення усамітнитись, ізолюватися від людей.

2-й рівень - повторне ураження:

- опосередковане звинувачення з боку рідних, близьких у неправдивості трагічних ситуацій;
- формування почуття провини у жертви;
- відсутність підтримки.

3-й рівень - входження у роль жертви:

- відчуття приреченості;
- пристосування до інцидентів та власного стану байдужості;
- почуття нетерпимості до власних помилок;
- самозвинувачення;
- проектування насильства на всі сфери життя;
- виконавець насильства перестає бути потрібним: він уже своє зробив, жертва катує саму себе.

Згідно з результатами досліджень, депресія і тривога, як наслідки насильства в сім'ї, перебувають у зв'язку з процесом віктимізації (T. Gelles, N. Harrop, J. Conte) [27].

Д. Волкер (1979), описуючи синдром побитої жінки, також визначає певні особливості стану жінок, які зазнавали фізичного насильства з боку партнера:

- зниження рівня самооцінки;
- віра у міфи про причини побиття;
- дотримання традиційних укладів (традиційних сімейних цінностей, сексуально-рольових стереотипів);

- самозвинувачення за акти побиття;
- страждання від комплексу провини;
- пасивність;
- присутність певних стресових реакцій з психіатричними компонентами;
- використання сексу для встановлення близькості;
- переконання в тому, що ніхто не зможе допомогти вирішити ситуацію [28].

Окрім психологічних проблем, подружнє насильство спричиняє шкоду і фізичному, і психічному стану жінки. Фізичні прояви включають у себе переломи, опіки, рани й інші тяжкі травми, які вимагають довготривалого - іноді стаціонарного - лікування, можуть навіть призводити до смерті. Наслідки, що є не настільки явними - хвороби, що передаються статевим шляхом, ВІЛ, небажана вагітність, хронічні болі. При цьому у жінок часто можна діагностувати симптоми депресії, тривожних станів, посттравматичного стресового розладу (ПТСР).

Депресія проявляється почуттям провини, низькою самооцінкою, зниженням працездатності, порушенням сну та апетиту, неохайною зовнішністю. Депресія як один з індикаторів насильства над жінкою, за визначенням Асоціації медичних сестер Канади, проявляється також через вживання алкоголю і наркотиків та схильності до інших видів узалежнення [29; 30]. Окрім того, жінка часто переживає тривожні розлади. У неї виникають панічні напади, які проявляються прискоренням дихання, болем у ділянці грудей чи підвишеним серцебиттям, відчуттям нестачі повітря, страхом смерті чи божевілля. Панічні напади часто слугують приводом для самоізоляції.

Дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених звертають увагу на наявність певних симптомів посттравматичного стресового розладу у жертв домашнього насильства (жінок та дітей, які виступають у ролі свідків) [31; 32]. Це відкриває нові перспективи на шляху пізнання того, які процеси відбуваються з жертвами насильства не у воєнний час, не у часи політичного терору, а саме з жертвами «інтимного», домашнього насильства.

Жертви домашнього насильства зазнають різних видів фізичного, психологічного, сексуального знущання. В цих травматичних стресових ситуаціях людина піддається настільки інтенсивному психологічному впливу, що в ряді випадків руйнуються усі захисні бар'єри психіки і розвивається психічна травма. Тому у цьому випадку мова йде про розвиток у носія травматичного досвіду (жертви насильства) специфічного посттравматичного стресового розладу чи про прояви його певних симптомів.

Жінки тривалий час перебувають у травматичній ситуації (знають різного виду насильницьких актів) або можуть виступати свідками вчинення насильства по відношенню до інших членів родини (дітей, престарілих батьків). Як наслідок, вони переживають тією чи іншою мірою дистрес, який може характеризуватися інтенсивними емоціями страху, жаху та відчуттям безпорадності (діагностичний критерій А посттравматичного розладу згідно з МКХ-10) [33].

З часом з'являються тяжкі нав'язливі мимовільні і/чи не мимовільні спогади про травматичні ситуації та переживання травматичної події, які епізодично повторюються. Тому можна говорити про діагностування у жінок критерію Б за МКХ-10.

Саме наявність наступного критерію, критерію В - поведінкового уникнення, робить проблемами, які пов'язані з перебуванням у травматичній ситуації, соціально значимими. Критерій В визначає поведінкове уникнення жінкою драматичних спогадів і роздумів, а також ситуацій, які ці спогади можуть спровокувати. Таке уникнення може проявлятися через вживання алкоголю, наркотиків, звуження кола спілкування, відчуття власної віддаленості, відсторонення від оточуючих. У жінки зникає інтерес до життя, з'являється відчуття скорочення життєвої перспективи.

Окрім того, жінки часто проявляють високий рівень роздратованості та агресивності (вибухи гніву і негативних емоцій, яких не було до травми); надвисоку пильність, постійне очікування небезпеки та готовність до її відображення навіть у найзвичніших ситуаціях (гіперзбудження).

Минає час, і в жінки, яка пережила травматичні події, з'являються нічні кошмари, сни, сповнені страхом, загрозливим і деструктивним змістом. Інколи, навпаки, спостерігається безсоння, коли жінка не може або боїться заснути й уві сні зіткнутися з тими кошмарами. Це дозволяє констатувати порушення сну, які пов'язані з травматичними подіями («критерій Г» згідно з МКХ-10). Важливим також є діагностування критерію Д - тривалість прояву симптоматики не менше 1 місяця [34].

Оце весь комплекс явищ, який і є неначе спільним знаменником того, що робиться не тільки з жертвами катастроф, природних катаклізмів, з учасниками терористичних акцій, а й з жертвами домашнього насильства [35]. Відомо, що у порівнянні з жертвами катастроф та стихійних лих важчі симптоми ПТСР спостерігаються у тих, хто став жертвою насильства з боку іншої людини [36].

Окреслення глибини проблеми насильства, його впливу на життя людини раніше було спрямоване здебільшого лише на фізичні його аспекти (нанесення тілесних ушкоджень, побиття, мордування).

Розгляд проблеми насильства в сім'ї через призму психосоціальних наслідків спрямований на розкриття нових перспектив її подолання. Звернення уваги на індивідуально-психологічний підхід, який застосовується в діяльності зарубіжних та вітчизняних науковців та практиків, доводить необхідність організації більш конструктивного підходу до системи надання підтримки жертвам насильства та проведення короткочасних та довготривалих інтервенцій.

1. Попередження домашнього насильства і торгівля людьми / Підручник по проведенню тренінгів.- К: WI, 2001.- 320 с.
2. Домашнє насильство в Україні // Правозахисники Міннесоти.— 2000.— www.mnadvocates.org.
3. *Валкер Леонора*. Психосупільна теорія набуті безпорадності.- К: Winrock International, 2000.- 80 с.
4. Попередження домашнього насильства і торгівля людьми / Підручник по проведенню тренінгів.- К: WI, 2001.- С. 20-23.
5. Там само - С. 26-35.
6. *Валкер Леонора*. Психосупільна теорія набуті безпорадності.- К: Winrock International, 2000.- 80 с.
7. Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 №2789-111.
8. Проблеми розвитку демократії та забезпечення рівних прав для жінок і чоловіків в Україні трансформаційного періоду. Тези конференції.- К: АТ «Столиця», 1998.- 100 с.
9. *Лукьянова Л. Г.* Женщины и насилие в условиях общественных изменений // Материалы Российской научно-практической конференции.- М: Московский центр тендерных исследований, 2000.- С. 5-8.
10. *Раниери Л. Э., Томпсон Д.* Насилие над сексуальным партнером как проблема физического и психического здоровья // Наше здоровье.- 2000.- № 2.- С. 34-45.
11. Насилие над женщиной в семье: социологический анализ проблемы. Аналитическая группа центра «Социополис».- <http://dv.projectharmony.kiev.ua>.
12. *Габська І. А.* Насильство в подружніх відносинах // Практична психологія і соціальна робота.- 1998.- № 9.- С. 20-23.
13. *Шинкаренко О. Д.* Психологічні особливості жертв подружнього насильства // Практична психологія.- 2000.- № 3.- С. 25-29.
14. Насилие над женщиной в семье: социологический анализ проблемы. Аналитическая группа центра «Социополис».- <http://dv.projectharmony.kiev.ua>.
15. *Хеккай М. Н.* Тендерные стереотипы и насилие против женщин // Тендер и культура: Тендерные стереотипы и насилие против женщин.- М., 1998.- 350 с.
16. Насилие над женщиной в семье: социологический анализ проблемы. Аналитическая группа центра «Социополис».- <http://dv.projectharmony.kiev.ua/>
17. *Габська І. А.* Насильство в подружніх відносинах // Практична психологія і соціальна робота.- 1998.- № 9.- С. 20-23.
18. *Kemp A.* Abuse in the family: an introduction.- Pierce College Tacoma, Washington.- 1998 - 300 p.
19. *Валкер Леонора*. Психосупільна теорія набуті безпорадності.- К: Winrock International, 2000.- 80 с.
20. Попередження домашнього насильства і торгівля людьми / Підручник по проведенню тренінгів.- К.: WI, 2001.- 320 с.
21. *Затона Р. Е.* Теоретико-прикладне значення вивчення психологічних характеристик жертв половых преступлений в рамках виктимологічних досліджень // Прикладна психологія.- 2000.- № 1.- С. 28-40.

22. Онухова Н. Г., Малолетняя Е. В. Женщины - жертвы семейного насилия: особенности образа мира // Психология зрелости и старения, - 2000, - № 4, - С. 31-59.
23. Валкер Леонора. Психосуспільна теорія набуті безпорадності. - К.: Winrock International, - 2000 - 80 с.
24. Попередження домашнього насильства і торгівля людьми / Підручник по проведенню тренінгів- К.: WI, 2001 - 320 с.
25. Валкер Леонора. Психосуспільна теорія набуті безпорадності. - К.: Winrock International, 2000, - 80 с.
26. Онухова Н. Г., Малолетняя Е. В. Женщины - жертвы семейного насилия: особенности образа мира // Психология зрелости и старения, - 2000 - № 4, - С. 31-59.
27. Battered women and their families: intervention strategies and treatment programs / Albert R. Roberts, editor.- 2th ed.- New York: Springer Publishing Company, 1998.- 530 p.
28. Kemp A. Abuse in the family: an introduction- Pierce College Tacoma, Washington.- 1998.- Р. 236.
29. Насильство в сім'ї: Практичне керівництво для медсестер / Видання Асоціації медичних сестер Канади, - М, 1996- 180 с.
30. Шинкаренко О. Д. Психологічні особливості жертв подружнього насильства // Практична психологія - 2000.- № 3. - С. 25-29.
31. Шаллан І. В. Діагностика посправматичного стресового розладу як ускладнення після перенесеної хвороби та пологів // Практична психологія і соціальна робота-2000-№ 4,- С. 2-5.
32. Лазебная Е. О. Травматический психологический стресс и его последствия // Прикладная психология.- 2000,- № 2.- С. 24-29.
33. Классификация психических и поведенческих расстройств с глоссарием и исследовательскими диагностическими критериями (ИДК) / МКБ-10 // Под. ред. Дж. Э. Купера-К.: Сфера, 2000.- 220 с.
34. Там само - С. 176-178.
35. Затона Р. Е. Теоретико-прикладное значение изучения психологических характеристик жертв половых преступлений в рамках виктимологических исследований // Прикладная психология - 2000 - № 1.- С. 28-40.
36. Лазебная Е. О. Травматический психологический стресс и его последствия // Прикладная психология,- 2000.- № 1.- С. 24-29.

O. M. Savchuk

THE CONSEQUENCES OF MARITAL VIOLENCE: INDIVIDUAL PSYCHOLOGICAL PERSPECTIVE

The article describes the issue of violence, and domestic violence in particular, as one of topical social problems nowadays. The author identifies different approaches to domestic violence against women. The individual psychological perspective of marital violence is described. The author has analyses the influence of the violent actions taking place in the family on psycho and physical state of women.